

Universiteit Leiden

**Een onderzoek naar de relatie tussen
psychopathische trekken en empathie bij jongens
tussen 8 en 12 jaar met agressieproblematiek**

Bachelorscriptie

Student: Dionna D. Rondei

Student nr: s1126741

Email: d.d.rondei@umail.leidenuniv.nl

Begeleider: Jarla Pijper

Bachelorproject: Agressie beter beheersen

Faculteit Sociale Wetenschappen

Universiteit Leiden, 2014

Inleverdatum: 14-05-2014

Aantal pagina's: 19

Een onderzoek naar de relatie tussen psychopathische trekken en empathie bij jongens tussen 8 en 12 jaar met agressieproblematiek

D.D.Rondei, 2014

Samenvatting

Achtergrond: In dit onderzoek werd gekeken naar kinderen met agressieproblematiek. Agressie is geassocieerd met minder empathisch vermogen of het hebben van psychopathische trekken. Uit wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat kinderen met agressieproblematiek meer psychopathische trekken kunnen hebben en minder empathisch kunnen zijn. Er werd aan de hand van eerdere onderzoeken verwacht dat meer agressieve kinderen hoger scoren voor psychopathische trekken en lager scoren voor empathisch vermogen. **Methode:** In dit onderzoek werden 103 kinderen onderzocht. De vragenlijsten die in dit onderzoek aan bod kwamen zijn: de 'Antisocial Processing Screening Device-Parent Form' (APSD-PF) om psychopathische trekken te meten, de 'Basic EmpathyScale' (BES) voor empathie en de 'Instrument for Reactive and Proactive Aggression' (IRPA) voor agressie. **Resultaten:** Zoals verwacht werd in dit onderzoek een significante negatieve correlatie gevonden tussen totale empathie scores en agressie ($r(101) = -.240, p = .016$). Er werd ook een significante positieve correlatie gevonden tussen psychopathische trekken en proactieve agressie ($r(101) = .548, p < .001$). Er werd echter geen significante correlatie gevonden tussen psychopathische trekken en reactieve agressie. Uit de multiële regressie is gebleken dat de mate van impulsiviteit, de mate van agressie bij kinderen voorspelt ($\beta = .430, t(73) = 3.52, p = .001$). **Discussie:** De gevonden resultaten kwamen overeen met eerdere onderzoeken. Zoals verwacht kon op basis van de resultaten geconcludeerd worden dat kinderen met agressieproblematiek een hogere mate van psychopathische trekken vertonen en minder empathisch vermogen hebben.

Keywords: Agressie, empathie, psychopathische trekken, CU traits

Inhoudsopgave

1. Inleiding

- 1.1 *Definitie agressie*
- 1.2 *Definitie empathie*
- 1.3 *Definitie Psychopathische trekken*
- 1.4 *Eerdere onderzoeken*
- 1.5 *Aanleiding voor het onderzoek*
- 1.6 *Onderzoeksvraag*

2. Methode

- 2.1 *Werving*
- 2.2 *Participanten*
- 2.3 *Procedure*
- 2.4 *Instrumenten*
- 2.5 *Data- analyse*

3. Resultaten

- 3.1 *Multipele regressie*

4. Conclusie en Discussie

- 4.1 *Onderzoeksvraag en verwachtingen*
- 4.2 *Hoofdbevindingen*
- 4.3 *Eerdere onderzoeken*
- 4.4 *Verklaringen voor bevindingen*
- 4.5 *Beperkingen en sterke punten van huidig onderzoek.*
- 4.6 *Implicaties van onderzoeksresultaten voor praktijk/maatschappij*
- 4.7 *Conclusie*

Inleiding

1.1 Definitie agressie

Agressie is alle soort handelingen die fysieke en psychische schade aan de persoon zelf, mensen in de omgeving of objecten toebrengt (Berkowitz, 1993). Kenmerkend voor agressieproblematiek is een gebrek aan empathie (Lesure-Lester, 2000) en het vertonen van psychopathische trekken (Frick, Bodin, & Barry, 2000).

Het is niet onbekend dat kinderen soms niet gehoorzamen en gedragsproblemen kunnen vertonen zoals driftbuien of woedeaanvallen (Foolen, Ince, & De Baat, 2012). Deze gedragsproblemen kunnen dermate escaleren in een gedragsstoornis. Er is sprake van gedragsstoornis wanneer het gedrag niet alleen storend is voor de omgeving maar ook het eigen dagelijks functionering beïnvloedt (Foolen, Ince, & De Baat, 2012). Er kan onderscheid worden gemaakt tussen reactieve en proactieve agressie (Crick & Dodge, 1996). Proactieve agressie is meestal gericht om een doel te bereiken en is intentioneel (Crick & Dodge, 1996). Reactieve agressie is meer een impulsieve reactie of defensieve respons op situatie zonder eerst na te denken (Crick & Dodge, 1996). Een concreet voorbeeld van reactieve agressie is dat de persoon heel snel op de minste aanleiding met een ruzie begint. Er is sprake van proactieve agressie bijvoorbeeld als de persoon door kwaad te spreken anderen kan manipuleren (Crick & Dodge, 1996). Kinderen die al op jonge leeftijd agressief gedrag laten zien hebben meer kans later in het leven delinquent gedrag te gaan vertonen en de wet te overtreden. Dit kan vernieling van andermans eigendommen zijn of ernstige feiten, zoals poging tot doodslag of moord (Van der Laan & Blom, 2006). In dit onderzoek zal aandacht besteed worden aan twee kenmerken die een rol spelen bij agressief gedrag, namelijk: empathisch vermogen en psychopathische trekken.

1.2 Definitie empathie

Empathie is de vaardigheid om niet alleen de gevoelens van anderen te begrijpen maar het is gerelateerd aan de vaardigheid om te kunnen delen met andere mensen en te helpen (Rathus, 2011, p. 323). Empathie kan ingedeeld worden in cognitieve en affectieve empathie. Volgens Hoffman (2000) is affectieve empathie het vermogen om de gevoelens en emoties van andere mensen in bepaalde situaties ook te voelen. Met cognitieve empathie wordt bedoeld het vermogen om gevoelens en emoties van anderen te detecteren en te begrijpen.

De ontwikkeling van empathie begint al tussen 18 en 72 uur na de geboorte van een baby (Simner, 1971). Kinderen uit het onderzoek van Simner (1971) reageerden op het geluid van huilende baby's heftiger dan op andere dagelijkse geluiden. Dit is een teken van het empathisch vermogen. Na ongeveer het tweede levensjaar gaan kinderen andere mensen die hulp nodig hebben, proberen te helpen of troosten (Rathus, 2011, blz 323). Volgens onderzoeken van de afgelopen jaren is het bewezen dat empathie pro sociaal gedrag bevordert. Uit het onderzoek van Lesure-Lester (2000) is gebleken dat de onderzochte adolescenten minder agressief waren tegenover hun leeftijdsgenoten als ze een verhoogt empathisch vermogen hadden. Deze adolescenten bevonden zich in een internaat en waren tussen de 12 en 16 jaar. Ook bleek er een significante positieve relatie te zijn tussen empathie en lage agressie tegenover hun begeleiders (Lesure-Lester, 2000). Volgens de literatuur is er een negatieve relatie tussen empathie en agressie bij kinderen. Kinderen die meer agressiviteit vertonen blijken minder empathisch te zijn (De Wied, Goudena & Matthys, 2005). Uit een ander onderzoek kwam naar voren dat er significant minder agressie vertoond werd door jongens met een hogere mate van empathie. Het was een onderzoek gericht op 40 kinderen van zes en zeven jaar en 48 kinderen van vier en vijf jaar en in beide groepen heeft men hetzelfde resultaat gevonden (Feshbach & Feshbach, 1969). Volgens Strayer (2004) is er een relatie tussen empathie en agressie. De kinderen die meer empathie vertoonden waren minder boos, minder verbaal en fysiek agressief. Ze waren meer betrokken bij pro sociale activiteiten.

1.3 Definitie Psychopathische trekken

Gebrek aan empathie is een van de belangrijkste tekorten bij mensen met psychopathische trekken (Frick, Bodin, & Barry, 2000) en is kenmerkend voor agressief gedrag. De persoonlijkheidsstoornis psychopathie staat niet expliciet vermeld in de DSM IV zoals andere persoonlijkheidsstoornissen. Dit omdat psychopathie grotendeels overlapt met de twee persoonlijkheidsstoornissen die wel vermeld worden, namelijk : Antisocial Personality Disorder (ASPD) en persoonlijkheidsstoornis.

“Psychopathie is een persoonlijkheidsstoornis die zich kenmerkt door tekort aan superego, enig soort hechting en elke inhibitiemechanisme die wel bij gemiddeld normale populatie voorkomt om antisociaal, immoreel, kille en manipulerende gedrag te belemmeren” (Frick, Bodin, & Barry, 2000)

Met andere woorden: psychopathie is een verzameling van persoonlijke kenmerken (Frick, Bodin, & Barry, 2000). Volgens onderzoekers kan psychopathie weldegelijk vanaf kindertijd ontstaan. De “Callous-unemotional” (CU) trekken zijn de eerst voorkomende kenmerken bij psychopathie (Frick, Bodin, & Barry, 2000). De CU traits zijn voornamelijk gedragingen op affectieve niveau zoals geen schuld gevoel vertonen of geen verantwoordelijkheid nemen voor misdaden en geen zorgen maken om de gevoelens van anderen (Frick, Bodin, & Barry, 2000).

1.4 Eerdere onderzoeken

Volgens het onderzoek van Van Baardewijk (2010) met 159 kinderen tussen de 9 en 12 jaar is er een positieve relatie tussen psychopathie en gedragsstoornis. Hoe hoger de score op de vragenlijst voor psychopathische trekken des te meer agressief gedrag vertoond wordt. Dit is ook het geval in een onderzoek waarin 200 leerlingen hebben meegedaan. Er blijkt een relatie te zijn tussen psychopathische trekken en agressie volgens een zelfrapportage maar ook volgens de leerkrachten vragenlijst (Marsee, Silverthorn, & Frick, 2005). Volgens het onderzoek van Gumpel (2014) verricht in Jerusalem bij adolescenten ($N = 3,981$) blijkt het dat narcisme en impulsiviteit gerelateerd zijn aan agressie. De adolescenten die geen agressie vertoonden, hadden geen of relatief minder psychopathische trekken. Uit recent onderzoek is naar voren gekomen dat er een significante correlatie bestaat tussen het vertonen van agressief gedrag en het hebben van psychopathische trekken ($r=.36, p<0.01$). Dit hebben ze gemeten bij jonge kinderen ($N = 63$) die een delict hebben gepleegd (Bowen, Morgan, Moore, & Van Goozen, 2013). Bij een recent onderzoek is gekeken naar agressie, gemeten door de ouders, en psychopathische trekken (Marsee, Lau, & Lapre, 2014). Er bleek weldegelijk een relatie te zijn tussen agressie en psychopathische trekken. Dit onderzoek werd verricht onder 141 jongeren tussen de 11 en 17 jaar oud en hun ouders.

Voor zover bekend zijn de meeste onderzoeken gericht op jongens en meisjes. Er wordt niet expliciet gericht op één sekse om een beter inzicht te krijgen van de problematiek maar ook om de sekseverschillen te kunnen rapporteren (Lesure-Lester, 2000; Feshbach & Feshbach, 1969;

Gumpel, 2014). Een van de verrichte onderzoeken om de relatie tussen empathie en agressie in kaart te brengen had enkel kinderen die mishandeld werden (Lesure-Lester, 2000). In een ander onderzoek werden alleen kinderen die eerder delicten hebben gepleegd onderzocht (Bowen et al., 2013). Ook is het onderzoek van Van Baardewijk (2010) het enig onderzoek gericht op kinderen van rond de 8 tot 12 jaar. Er bestaat wel overeenstemming over de onderzoeksresultaten ten aanzien van de relatie tussen empathie en psychopathische trekken bij kinderen. Dit geeft aanleiding tot nader onderzoek naar deze relaties bij kinderen met agressieproblematiek.

1.5 Aanleiding voor het onderzoek

In de laatste paar jaren wordt er steeds meer aandacht besteed aan kinderen met gedragsstoornissen in onderzoeken. Belangrijk is om te begrijpen hoe kinderen sociaal ontwikkelen zodanig dat de afwijkingen in sociaal gedrag die tot agressie leiden beter begrepen en behandeld kunnen worden. Door meer inzicht te krijgen in de mechanismen die tot agressie kunnen leiden en precies te weten hoe ze met elkaar relateren kunnen er effectievere interventies ingezet worden. Er is in dit onderzoek gekozen voor een jonge onderzoeksgroep doordat er weinig onderzoek hiernaar gedaan is in het verleden. Dit onderzoek bestaat uit normale maar ook klinische onderzoeksgroep in tegenstelling tot eerdere onderzoeken die of alleen normale kinderen uit de populatie hebben of alleen kinderen met gediagnosticeerde problematiek.

1.6 Onderzoeksvraag

In het huidig onderzoek wordt middels verschillende vragenlijsten nagegaan of er een relatie is tussen psychopathische trekken en mate van empathie op agressieve gedragingen bij jongens tussen de 8 en 12 jaar oud. De onderzoeksvraag luidt: “Is er een relatie tussen psychopathische trekken en empathie op agressie bij jongens tussen de 8 en 12 jaar?”.

Aan de hand van gevonden literatuur wordt verwacht dat er een hoge score gevonden zal worden op de vragenlijst met betrekking tot psychopathische trekken en de vragenlijst van proactieve/reactieve agressie en een lage score op de Empathie test.

Methode

2.1 Werving

Het huidige onderzoek is onderdeel van een lopend onderzoek, “stimuleren van sociale ontwikkeling”. De participanten zijn geworven vanuit klinische centra in Leiden en Schiedam en speciaal onderwijs instellingen uit cluster 4 en regulier onderwijs uit regio noord en zuid Holland. De schooldirecties en de ouders kregen allemaal een brief gestuurd met uitgebreide informatie over het onderzoek. De ouders die hadden besloten om hun kind mee te laten doen met het onderzoek hebben een *informed consent* getekend en zijn op de hoogte gesteld dat ze op elk moment kunnen stoppen met het onderzoek als ze dat wilden.

2.2 Participanten

Aan dit onderzoek deden jongens mee ($N= 103$) tussen de 8 en 12 jaar. De kinderen uit deze groep waren op het moment van het onderzoek gemiddeld 9.7 jaar oud ($SD=1.282$) (zie tabel 1). De kinderen hebben een gemiddeld intelligentieniveau met een intelligentie quotiënt (IQ) boven de 70. Hun gemiddelde IQ was 98.75 ($SD=14.38$). Alle kinderen zijn Nederlands sprekend en ongeveer de 30% van de kinderen zijn allochtoon.

Tabel 1

Beschrijvende statistiek achtergrondvariabelen

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
IQ schatting	103	98,75	14,376
Leeftijd kind bij eerste labdag	103	9,70	1,282

De meerderheid van de moeders en vaders (78% respectievelijk 70%) betrokken bij dit onderzoek zijn in Nederland geboren, zoals te zien in Tabel 2 en 3. De resterende betrokken ouders zijn afkomstig uit landen als Marokko, Turkije, Suriname, Antillen/Aruba en of een ander land.

Tabel 2

Geboorteland vader

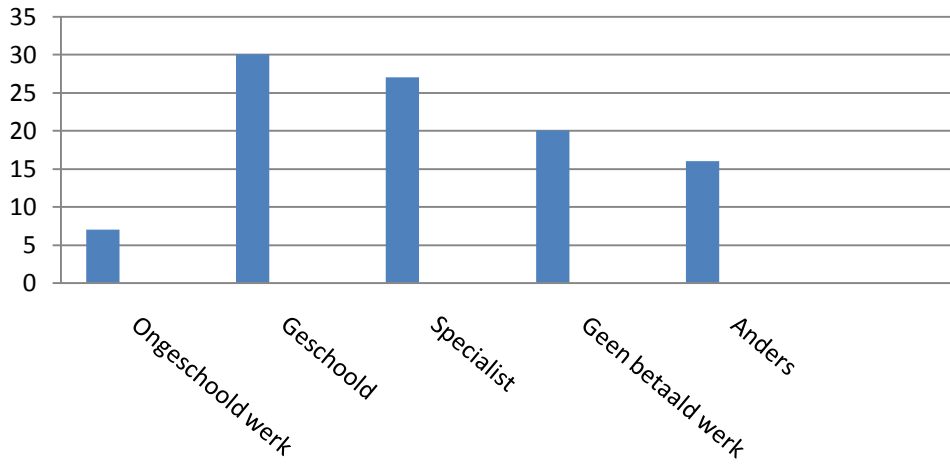
	Frequentie	Percentage
Nederland	72	69,9
Marokko	8	7,8
Turkije	2	1,9
Suriname	5	4,9
Antillen of Aruba	3	2,9
Overige	13	12,6
Totaal	103	100,0

Tabel 3

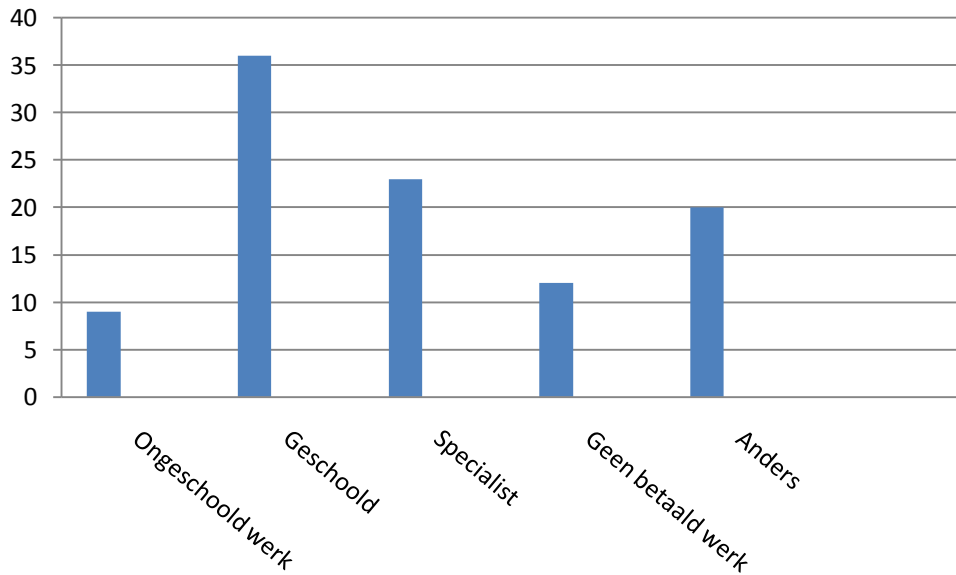
Geboorteland moeder

	Frequentie	Percentage
Nederland	80	77,7
Marokko	8	7,8
Turkije	1	1,0
Suriname	4	3,9
Antillen of Aruba	3	2,9
Overige	7	6,8
Totaal	103	100,0

Uit Figuur 1 en Figuur 2 volgt dat gemiddeld 25% van de ouders zijn gespecialiseerd in bepaald vak en 2% van de ouders zijn werkloos.

Figuur 1. Werkzaamheden van de moeders

Figuur 2. Werkzaamheden van de vaders

2.3 Procedure

De kinderen kwamen naar de Universiteit voor het eerste onderzoek. Er werden verschillende vragenlijsten afgenomen in de ochtend. Voor het huidige onderzoek werd de BES vragenlijst afgenomen door een student. Terwijl de kinderen bezig waren moesten de ouders ook een paar vragenlijsten beantwoorden. Na een halfjaar zullen er weer vragenlijsten ingevuld moeten worden, dit kan ook telefonisch plaatsvinden.

2.4 Instrumenten

Instrument for Reactive and Proactive Aggression(2009)

Om de mate van agressie te meten is gebruik gemaakt van de IRPA (Polman, de Castro, Thomaes, & Van Aken, 2009). Dit is een instrument die de ouders moeten invullen. Het meet de aanwezigheid en frequentie van agressie bij kinderen. Een onderscheiding wordt gemaakt tussen de vormen van agressie, reactief of proactief. De minimale score voor reactieve agressie is 0.00 en de maximale score is 3.33. De minimale score voor proactieve agressie is 0.00 en de maximale score voor proactieve agressie is 2.71 (Polman et al., 2009). Hoe hoger de score op deze test des te meer er sprake is van gemeten agressie door de ouder of leerkracht bij desbetreffend kind. De tijdsduur voor deze test is tien minuten en het bestaat uit zeven items.

Elk item bevat een deel "a" en een deel "b". Het eerste deel, deel "a", gaat om de frequentie van het agressief gedrag bij het kind in de afgelopen maanden. In deel "b" zijn er dan zes verschillende redenen gegeven als oorzaak voor het agressief gedrag en de ouder of leerkracht moet een antwoord kiezen bij die zes redenen. Deze test is numeriek met scores van 1 tot en met 5, met 1 voor "nooit" en 5 voor "dagelijks. In de tweede deel die zes redenen weergeeft moet bij elk aangegeven worden of het 1.nooit 2.zelden 3.soms 4.meestal of 5.steeds zo is. Voorbeeld vraag is : Hoe vaak heeft.....andere kinderen geschopt in afgelopen maand

1.nooit

2.zelden

3.soms

4.meestal

5.steeds zo is

Antisocial Processing Screening Device (2000)

Om de aanwezigheid van psychopathische trekken bij kinderen te meten is gebruik gemaakt van Antisocial Processing Screening Device-Parent Form (APSD) (Frick & Hare, 2000). De APSD meet drie kenmerken bepalend voor psychopathologie, namelijk: Callous-Unemotional, impulsiviteit en narcisme. De vragenlijst duurt circa tien minuten en heeft 20 items in totaal. Deze vragenlijst is ook numeriek en wordt gescoord van 0 tot 2 met zeker niet waar, soms of zeker waar. Hoe hoger de score bij een van de drie onderdelen van psychopathische trekken gemeten met dit vragenlijst hoe meer psychopathische trekken aanwezig is (Frick & Hare, 2000).

Basic Empathy Scale (2006)

Als laatste werd ook een vragenlijst door de kinderen zelf ingevuld. De BES meet de affectieve en cognitieve empathie bij kinderen (Jolliffe & Farrington, 2006). Het duurt circa tien minuten en heeft 20 items. De scoring is numeriek en is van 1 tot en met 5. De twee schalen die in deze vragenlijst voorkomen zijn affectieve en cognitieve empathie. Een voorbeeldvraag is :De gevoelens van mijn vrienden doen mij niet zoveel.

1. Helemaal oneens
2. Beetje oneens
3. Niet eens, niet oneens
4. Beetje eens
5. Helemaal mee eens

Een hoge score op deze vragenlijst betekent meer empathie (Jolliffe & Farrington, 2006).

2.5 Data - analyse

In dit onderzoek was er sprake van een correlatieel-onderzoeksdesign.

Door middel van het programma Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) zijn de gegevens geanalyseerd. De resultaten voor de hypothese in dit onderzoek werden berekend door middel van statistische toetsen, bivariate correlaties en een Multipelere Regressie analyse, in SPSS. Er werd gebruik gemaakt van methode *Method = Enter* in het programma SPSS waarbij beide

onafhankelijke variabelen gelijktijdig aan de analyse werden toegevoegd (Van Dalen & De Leede, 2009). Er was ook de mogelijkheid om stapsgewijs de variabelen toe te voegen in de analyse of juist eruit halen in SPSS. De drie mechanistische procedures waren; *Stepwise*, *Backward* en *Forward*. Bij de *method=remove* methode wordt de gespecificeerde variabelen in een tweede of latere stap van de analyse verwijderd (Van Dalen & De Leede, 2009).

Er zijn verschillende regressiemodellen. Baron & Kenny (1986) beschrijven de Mediator Multiplere Regressie analyse waarbij er 4 noodzakelijke stappen genomen moeten worden.

In dit onderzoek werd niet gecontroleerd voor mediatie, maar werd gebruik gemaakt van Generale Multiplere Regressie. Er werd niet gebruik gemaakt van Logistisch regressie omdat er geen categorische variabelen waren.

In dit onderzoek werd een significantieniveau van $\alpha = 0.05$ gehanteerd. Psychopathische trekken en empathie waren de onafhankelijke variabelen en agressie was de afhankelijke variabele.

Ten eerste is gekeken of er een relatie bestaat tussen empathie en agressie.

Vervolgens werd de relatie tussen psychopathie en agressie berekend. Door middel van *Pearson's correlatiecoëfficiënt* werd de sterkte en de richting van een verband tussen de variabelen weergegeven. Deze correlatiecoëfficiënt is een maat voor de lineaire verband tussen de variabelen (De Vocht, 2011). Nadat er significante resultaten verkregen werden zijn de variabelen verder geanalyseerd door middel van een multiplere regressie in SPSS.

Resultaten

Resultaat correlatie tussen empathie en agressie

Er bleek geen significante samenhang te zijn tussen de mate van affectieve empathie en proactieve agressie ($r(82) = -.041, p = .714$), noch reactieve agressie ($r(83) = .123, p = .266$). Tussen cognitieve empathie en reactieve agressie ($r(83) = -.114, p = .306$) bleek ook geen significante correlatie te zijn. Hetzelfde geldt voor cognitieve empathie en proactieve agressie ($r(82) = -.023, p = .840$).

Tabel 4

Correlatie empathie en agressie

	Agressie	
	Reactieve agressie	Proactieve agressie
Empathie		
Affectieve empathie	.123	-.041
Cognitieve empathie	-.114	-.023

* = $p < .05$ *Totale scores empathie en agressie*

Uit Tabel 6 volgt dat er een significant, negatieve correlatie is gevonden tussen de totale score op de empathie vragenlijst en totale score op de agressie vragenlijst ($r(101) = -.240, p = .016$). Dit betekent dat hoe minder empathie aanwezig is, hoe meer agressie vertoond wordt.

Resultaat correlatie psychopathische trekken en agressie

Er is een positieve samenhang gevonden tussen narcisme en proactieve agressie ($r(82) = .396, p < .001$). Dit geldt ook voor de CU schaal ($r(82) = .410, p < .001$) en de impulsiviteit schaal ($r(82) = .259, p < .019$). Dit betekent dat hoe hoger de mate van narcisme bij het kind, hoe meer proactieve agressie gemeten wordt. Hetzelfde geldt voor de mate van CU en impulsiviteit. Er is echter geen significant verband gevonden tussen reactieve agressie en de drie onderdelen van de psychopathische trekken (zie Tabel 5).

Tabel 5

Correlatie psychopathische trekken en agressie

	Agressie	
	Proactieve agressie	Reactieve agressie
Psychopathische trekken		
Narcisme	.396*	-.114
Impulsiviteit	.259*	-.065
CU	.410*	-.029

* = $p < .05$

Totale score psychopathische trekken en agressie

Er bleek een positief significant verband te zijn tussen totale score op agressie ($r(101) = .548$, $p < .001$) en totale score op psychopathische trekken (zie tabel 6). Dit betekent dat hoe meer psychopathische trekken aanwezig zijn, hoe meer agressie vertoond wordt.

Tabel 6

Correlatie totale score psychopathische trekken en empathie en agressie

	Totaal agressie score
Totaal psychopathische trekken	.548*
Totaal empathie score	-.240*

*= $p < .05$

3.1 Multipele regressie

Er is voor alle variabelen gecontroleerd op lineariteit met behulp van correlatieanalyses. Door middel van een spreidingsdiagram in SPSS werd weergegeven of het verband tussen de variabelen lineaire is om de multipele regressie uit te voeren. Bij de meeste variabelen waren de puntenwolken redelijk rond de lijn verspreid. Er was ook geen sprake van *multicollineariteit* tussen de onafhankelijke variabele psychopathische trekken en empathie (zie Tabel 7).

Tabel 7

Multicollineariteit onafhankelijke variabelen

	Totaal empathie score
Totaal psychopathische trekken	-.159

*= $p < .05$

“Zijn psychopathische trekken danwel empathie gerelateerd aan agressie?”

Volgens de uitgevoerde multi-pele regressie was er een positief verband tussen psychopathische trekken en empathie op agressie van 0,588 (zie tabel 8). Het is gebleken dat 35% van de variantie in agressie wordt verklaard door psychopathische trekken en empathie. Er is dus sprake van een sterk verband (De Vocht, 2011).

Tabel 8

Model samenvatting Agressiviteit

Model	R	R ²	SE
	.588a	.346	2.94495

a. Predictoren: (Constant), Psychopathische trekken en empathie

Uit de multiple regressieanalyse (tabel 9) kwam naar voren dat het vertonen van impulsiviteit positieve voorspeller is voor agressie (proactief en reactief) ($\beta = .430$, $t(73) = 3.52$, $p = .001$). Dit betekent dat bij een toename van impulsiviteit ook meer agressie waargenomen wordt bij de kinderen. Empathie aan de andere kant is geen significante voorspeller voor agressie ($\beta = -.055$, $t(73) = -1.82$, $p = .073$).

Tabel 9

Regressiemodel variabelen

	B	SE	β	t	Sig.
Empathie totaal	-.055	.030	-.182	-.182	.073
Narcisme	.195	.178	.143	1.091	.279
Impulsiviteit	.599	.170	.430	3.517	.001*
CU	-.135	.191	-.084	-.708	.482

*= $p < .05$

Er is vervolgens opnieuw een regressie uitgevoerd voor de significante variabele; impulsiviteit (zie tabel 10). De unieke samenhang tussen impulsiviteit en agressie wordt hierbij gerapporteerd. De verkregen resultaat is consistent met de eerdere resultaten in Tabel 9.

Tabel 10

Regressiemodel impulsiviteit

	B	SE	β	t	Sig.
Impulsiviteit	.828	.119	.574	6.976.001*	

*= $p < .05$

Discussie en Conclusie

4.1 Onderzoeksvragen verwachtingen

In het huidig onderzoek is gekeken of er een verband bestaat tussen empathie en agressie, en of er een verband bestaat tussen psychopathische trekken en agressie. Op basis van literatuur werd verondersteld dat er een negatieve correlatie gevonden zou worden tussen empathie en agressie en een positieve correlatie tussen psychopathische trekken en agressie.

4.2 Hoofdbevindingen

Uit de data verkregen door de ouders en kindervragenlijsten, blijkt dat er een significante negatieve correlatie bestaat tussen empathie en agressie. Hoe hoger de totale score op agressie hoe minder empathie gerapporteerd wordt door de jongens. Voor de twee onderdelen van empathie, affectieve en cognitieve, is er geen significante correlatie gevonden met agressie. Er is dus geen verband gevonden tussen affectieve, cognitieve empathie en reactieve, proactieve agressie.

Bij het onderzoeken van de relatie tussen psychopathische trekken en agressie is gebleken dat er een positieve samenhang bestaat tussen narcisme en proactieve agressie, CU traits en proactieve agressie en als laatste een positieve samenhang tussen impulsiviteit en proactieve agressie. Het blijkt dus dat meer narcisme, CU traits en impulsiviteit gepaard gaan met meer proactieve agressie. In tegenstelling tot deze resultaten is er tussen reactieve agressie en de drie dimensies van psychopathische trekken geen significant verband gevonden. Tussen de totale score op agressie en totale score op psychopathische trekken blijkt wel een positief verband te zijn. Een hoge mate van agressie is te associëren met een hoog niveau psychopathische trekken.

Zoals verwacht kan op basis van de resultaten geconcludeerd worden dat kinderen met agressieproblematiek een hogere mate psychopathische trekken vertonen en minder empathisch vermogen hebben. Kortom; de gevonden resultaten komen over het algemeen overeen met eerdere onderzoeken, hierdoor kunnen de opgestelde hypothesen aangenomen worden.

4.3 Eerdere onderzoeken

Bij eerdere studies is naar voren gekomen dat er weldegelijk een negatief verband is tussen empathie en agressie (De Wied, Goudena & Matthys, 2005; Lesure-Lester, 2000; Feshbach & Feshbach, 1996; Strayer, 2004; de Wied, Gispens-De Wied & Boxtel, 2010).

Bij de meeste onderzoeken met betrekking tot de relatie tussen empathie en agressie behoorden de participanten tot andere leeftijdscategorieën dan in dit onderzoek. Echter, in het grootste deel van de literatuur wordt er, net als in deze studie, een negatieve relatie tussen empathie en agressie gevonden.

Tal van studies bevestigen ook de veronderstelling dat er een positieve relatie bestaat tussen psychopathische trekken en agressie (Frick, Bodin, & Barry, 2000; Van Baardewijk, 2010; Marsee, Silverthorn, & Frick, 2005; Gumpel, 2014; Bowen et al., 2013; Marsee, Lau, & Lapre, 2014). Ook deze studies beschrijven onderzoeken verricht op verschillende leeftijdsgroepen maar met dezelfde resultaat; een hogere mate van agressie gaat samen met aanwezigheid van psychopathische trekken.

4.4 Verklaring voor de bevindingen

Een mogelijke verklaring waarom er geen significant verband gevonden is tussen affectieve, cognitieve empathie en reactieve, proactieve agressie is het onderscheid tussen *trait* en *state*. Wat de kinderen zelf hebben ingevuld op de empathievragenlijst verschilt van wat ze in werkelijkheid zouden doen in een concrete situatie (De Wied et al, 2007). Aan de hand hiervan zou een discrepantie kunnen zijn ontstaan tussen de vragenlijst ingevuld door de kinderen en die ingevuld door de ouders. Er zou ook sprake kunnen zijn van een redelijk sterke samenhang tussen affectieve en cognitieve empathie waardoor een significante resultaat is uitgebleven.

Een merkwaardig bevinding is dat er tussen reactieve agressie en de drie dimensies van psychopathische trekken geen significant verband is gevonden. Een mogelijke reden voor het uitblijven van resultaat is dat personen met psychopathische trekken, minder snel agressieve daad begaan door een impulsieve reactie of als defensieve respons op situatie (Reidy, Shelley-Tremblay & Lilienfeld, 2011).

Door statistische beperkingen kan het ook zijn dat er relevante significante resultaten uitgebleven zijn.

4.5 Beperkingen en sterke punten huidig onderzoek

Een beperking van dit onderzoek is dat het een correlationeel design heeft. Hierdoor kan er alleen gesproken worden van de relaties tussen de variabelen.

Een zwakke punt is dat de participanten niet uit heel Nederland afkomstig zijn en alleen maar jongens zijn. Er is weinig onderzoek gedaan naar meisjes omdat er veronderstelt wordt dat agressie minder bij meisjes voorkomt. In dit onderzoek konden de ouders willekeurig meedoen aan het onderzoek. Opvallend is dat de meerderheid van de ouders die meededen geschoold waren en hierdoor ook een hoger sociaal economische status hebben, wat ook invloed heeft op de resultaten. Een ander punt is dat er in dit onderzoek niet alleen naar een klinische groep kinderen gekeken werd maar ook normale kinderen uit de regio. Hierdoor is niet duidelijk naar voren gekomen hoe de verbanden specifiek voor de groepen afzonderlijk zijn. Een ander beperking van dit onderzoek is dat er niet naar de mediërende factoren is gekeken door middel van het model omschreven door Baron & Kenny (1986).

Sterk punt is dat de meeste studies niet de dimensies van de variabelen empathie en psychopathische trekken apart hebben genomen in de statistische analyses zoals gedaan is in deze studie. Hierdoor is dit onderzoek theoretisch beter uiteengezet.

Een tweede sterke punt is dat er in dit onderzoek niet alleen zelfrapportages aan bod komen maar ook informatenvragenlijsten. Een ander sterke punt is dat de vragenlijsten niet te lang waren voor de proefpersonen waardoor zij niet te snel ongeïnteresseerd raakten wat, ook een positieve invloed heeft op de resultaten. De onderzoeksvraag en de resultaten spelen in op de actualiteit. Het is dus een relevant onderzoek voor het onderwijs.

Als laatste is er ook sprake van een grote steekproef waardoor betrouwbare resultaten zijn verkregen. Ondanks de statistische analysebeperkingen kan er toch gesproken worden van een betrouwbare analyse. Alle statistische voorwaarden voor de Multipelle Regressie zijn doorlopen.

4.6 Implicaties van onderzoeksresultaten voor praktijk/maatschappij

De resultaten van deze studie hebben toegevoegde waarde voor de maatschappij en de praktijk omdat het heeft laten zien dat er een verband is tussen empathie en agressie. Ook is er een relatie tussen psychopathische trekken en agressie. Het is interessant om naar de protectieve en risicofactoren te kijken die de ontwikkeling van psychopathische trekken kunnen remmen en empathie kunnen bevorderen.

Het hebben van affectieve en cognitieve empathie ligt bij het kind zelf maar wordt ook beïnvloedt door de omgeving van het kind. Het is dus belangrijk voor de ouders om voor een gunstige omgeving te zorgen. Kinderen van ouders met psychopathische trekken moeten extra hulp krijgen om ervoor te zorgen dat ze beter hun agressie kunnen reguleren als ze daar problemen mee krijgen. Scholen zouden ook voor beter structuur en regels kunnen zorgen en kinderen met gedragsproblemen door een professioneel lerarenteam onderwezen worden.

Aanbevelingen vervolgonderzoek

De aanbevelingen die gegeven worden voor vervolgonderzoek hebben te maken met punten die beter konden in dit onderzoek zelf. Er kan voor vervolgonderzoek een andere leeftijdsrange gekozen worden om een breder beeld te krijgen van de onderlinge relaties. Voor vervolgonderzoek kan het ook zeer nuttig zijn om de groepen apart te onderzoeken. Klinisch en normale populatie om duidelijk verband vast te kunnen leggen. Er zou ook geprobeerd kunnen worden om een aselecte steekproef mee te nemen in het onderzoek. Hierdoor kunnen de resultaten en uitspraken meer te generaliseren zijn.

4.7 Conclusie

Dit onderzoek startte met de vraag of psychopathische trekken danwel empathie gerelateerd zijn aan agressie. Uit de resultaten blijkt dat psychopathische trekken zeker samenhangt met agressie en hetzelfde geldt voor empathie. De resultaten zijn van belang voor de opvoeders en pedagogen die met kinderen met agressieproblematiek moeten werken, om gepaste interventies in te voeren.

Literatuur

- American Psychiatric Association.(2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., text rev.). Washington, DC: Author. doi:10.1176/appi.books.9780890423349.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator- mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1173- 1182.
- Berkowitz, L., (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control. McGraw-Hill series in social psychology*. England: McGraw-Hill Book Company.
- Bowen, K. et al. 2013. Young offenders' Emotion recognition dysfunction across emotion intensities: Explaining variation using psychopathic traits, conduct disorder and offense severity. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*. Doi:10.1007/s10862-013-9368-z
- Crick, N.R., & Dodge, K.A. (1996). Social information-processing mechanisms on reactive and proactive aggression. *Child Development*,67(3), 993-1002.
- Dalen, J. van & Leede, E. de (2009). *Statistisch Onderzoek met Spss for Windows*(2nd ed.). Den Haag: Lemma.
- De Vocht, A. (2011). *Basishandboek SPSS 19*. Utrecht: Bijleveld Press
- De Wied, M., Goudena, P.P., & Matthys, W. (2005). Empathy in boys with disruptive behavior disorders..*Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46 (8), 867-880.
- De Wied, M., Branje, S. J.T. & Meeus, W. H.J. (2007), Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive Behavior*,33 (1), 48–55.
doi: 10.1002/ab.20166
- De Wied, Gispen-de Wied, van Bortel, A. (2010). Empathy dysfunction in children and adolescents with disruptive behavior disorders. *European Journal of Pharmacology*, 626, 97-103.
- Feshbach, N. D., &Feshbach, S. (1969). The relationship between empathy and aggression in two age groups. *Developmental Psychology*, 1(2), 102-107. doi:10.1037/h0027016
- Foolen, N., Ince, D., &Baat, M. de (2012).‘Wat werkt bij gedragsproblemen en gedragsstoornissen?’. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

- Foster, E.M., & Jones, D.E. (2005). The high costs of aggression: Public expenditures resulting from conduct disorder. *American Journal of Public Health, 95*, 1767–1772.
- Frick, P.J., Bodin, S.D., & Barry, C.T. (2000). Psychopathic traits and conduct problems in community and clinic-referred samples of children: Further development of the Psychopathy Screening Device. *Psychological Assessment, 12*, 382-393.
- Gumpel, T, P. (2014). Linking Psychopathy and School Aggression in a Nonclinical Sample of Adolescents. *Journal of School Violence*. doi:10.1080/15388220.2014.889605
- Hamilton SS, Armando J. Oppositional defiant disorder. *Am FamPhysician* . 2008 Oct 1;78(7):861-6.
- Hoffman, M.L. (2000). *Empathy and Moral Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Examining the Relationship Between Low Empathy and Bullying. *Aggressive Behavior, 32*(6), 540-550. doi:10.1002/ab.20154
- Laan, A.M. van der & Blom, M. (2006). *Jeugddelinquentie: risico's en bescherming. Bevindingen uit de WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- LeSure-Lester, G. E. (2000). Relation between empathy and aggression and behavior compliance among abused group home youth. *Child Psychiatry & Human Development, 31*, 153-161.
- Marsee, M. A., Silverthorn, P. and Frick, P. J. (2005), The association of psychopathic traits with aggression and delinquency in non-referred boys and girls. *Behavioral Sciences and the Law, 23*, 803–817. doi: 10.1002/bsl.662
- Marsee, M. A., Lau, K.S.L., Lapré, G.E. (2014). Parent and Adolescent Report of the Forms and Functions of Aggression: Associations with Delinquency, CU Traits, and Dysregulation. *Child & Youth Care Forum, 43*, 27 – 39
- Polman, J.D.M., Orobio de Castro, B., Thomaes, S., & Van Aken, M.A.G. (2009). New directions in measuring reactive and proactive aggression: Validation of a teacher questionnaire. *Journal of Abnormal Child Psychology, 37*(2), 183-193.
- Polman, H., Orobio de Castro, B., & Van Aken, M.A.G. (2008). Experimental study of the differential effects of playing versus watching violent video games on children's aggressive behavior. *Aggressive Behavior, 34*, 256-264.
- Rathus, S. A. (2006). *Voyages: Childhood and Adolescence* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth,

- Reidy, D. E., Shelley-Tremblay, J.F., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathy, reactive aggression, and precarious proclamations: A review of behavioral, cognitive, and biological research. *Aggression and Violent Behavior* 16, 512-524.
- Simner, M. L. 1971. Newborn's response to the cry of another infant. *Developmental Psychology*,5,136-150.
- Strayer, J. (2004). Articles Empathy and Observed Anger and Aggression in Five-Year-Olds. *Social Development*, 13(1), 1-13.
- Van Baardewijk, Y. Andershed, H., Stegge, H., Nilsson, K., Scholte, E. &Vermeiren, R. (2010) The development of parallel short versions of the YPI and YPI-Child Version. *The European Journal of Psychological Assessment*, 26(2),122–126